

JOANNA MARHULA
MACIEJ ROSIŃSKI

Uniwersytet Warszawski, Warszawa

Co oferuje MIPVU jako metoda identyfikacji metafory?

1. Wprowadzenie

Wraz z publikacją „Metafor w naszym życiu” Lakoffa i Johnsona (1980) językoznawcy zaczęli w większej mierze zwracać uwagę na zjawisko metafory jako mechanizmu zachodzącego na poziomie pojęciowym. Zauważono, że metafora jako fenomen myśli realizuje się w wielu wymiarach ludzkiej aktywności, w związku z czym zaczęto badać różne typy dyskursu w poszukiwaniu metafor pojęciowych, na przykład dyskurs polityczny (Dobrzyńska 1994) czy naukowy (Zawisławska 2004). Dzisiejsze badania nad metaforą, oprócz tekstów różnego typu, biorą pod uwagę także dane o charakterze multimodalnym, tj. łączące tekst i rysunek (Forceville 1996), muzykę (Górska 2010) czy gestykulację (Müller 2008). Przez wiele lat jednak metaforyczne wyrażenia językowe służyły językoznawcom jako podstawowe źródło danych świadczących o mechanizmach zachodzących na poziomie pojęciowym. Innymi słowy, wyrażenia językowe traktowane były jako dowód na istnienie metafor pojęciowych. W tym kontekście zrodziła się potrzeba opracowania rzetelnej metody pozwalającej na identyfikację wyrażeń metaforycznych. Celem wielu badaczy stało wypracowanie takiej procedury, która umożliwi współpracę grupy językoznawców i osiągnięcie konsensusu co do jednorodnego ujęcia, a mówiąc ściśle, spójnej *operacjonalizacji* zjawiska metafory. Takie spojrzenie na metaforę pozwoliłoby na późniejsze porównanie wyników badań oraz ułatwiłoby badaczom pracę na dużych zbiorach danych.

W niniejszym artykule omówimy metodę identyfikacji metafory MIPVU (pełna nazwa: *Metaphor Identification Procedure Vrije Universiteit*), która została zaprezentowana przez Steena i in. (2010). Przedstawimy poszczególne kroki identyfikacji metafory w ramach MIPVU oraz postaramy się wyjaśnić, jakie korzyści, lecz i trudności, płyną ze stosowania MIPVU w badaniach nad metaforą. W celu zilustrowania problematycznych obszarów metody posłużymy się przykładami z języka polskiego oraz angielskiego.

2. Metafora na różnych poziomach dyskursu

Każde badanie metafory w dyskursie stawia pewne wyzwania językoznawcom. Muszą oni na samym początku badania określić, co jest przedmiotem ich zainteresowania i jaki rodzaj metafory jest właściwym obiektem analizy. Przede wszystkim, analizując dyskurs pisany lub mówiony, językoznawca nie powinien podejmować próby identyfikacji metafor pojęciowych *sensu stricto*. Jak zauważa wielu ekspertów w dziedzinie (zob. Müller 2008 czy Steen 2007), same dane językowe nieoparte danymi z innych modalności nie stanowią jednoznacznego dowodu na działanie metafory na poziomie pojęciowym. Pojedyncze słowa, frazy lub zdania użyte w dyskursie mogą świadczyć jedynie o potencjale do istnienia danej metafory pojęciowej.

Warto również pamiętać o tym, że metafora poszukiwana i identyfikowana na poziomie językowym, często zwana metaforą *leksykalną* (w odróżnieniu od *pojęciowej*), może przejawiać się na różnych poziomach tekstu. Znane są w językoznawstwie metafory na poziomie pojedynczych jednostek leksykalnych wywodzące się z morfologii czy etymologii wyrazów. Metaforyczność na tym poziomie przejawiają wyrażenia takie jak, na przykład, *zboczeniec czy zapaść*. Metaforyczne są także idiomatyczne zwroty (*strzał kulą w płot*), połączenia wyrazów (*ogień serca*), jak również całe zdania (*Walczył z chorobą całe życie*). Wreszcie metaforyczne mogą być dłuższe fragmenty tekstu, gdzie dane opowiadanie ma charakter alegorii lub gdy tekst jest fragmentem dyskursu zorganizowanego podług szerokiej strukturalnej metafory.

Decydując się na badanie metafor w danym dyskursie, należy pamiętać, że równoczesne badanie metaforyczności na wszystkich poziomach tekstu jest technicznie niemożliwe. Dlatego też dobrą praktyką jest precyzyjne zdefiniowanie poziomów dyskursu będących głównym przedmiotem analizy. W niektórych współczesnych badaniach nad metaforą można zauważyć próby wyraźnego rozgraniczenia między analizowanymi poziomami dyskursu. Na przykład Cameron (2003) poświęciła swą uwagę badaniom metafory *werbalnej* (ang. *verbal metaphor*; pojęcie to odnosi się do tego samego zjawiska co metafora leksykalna) obecnej w dyskursie szkolnym. Autorka analizowała metafory pojawiające się w nagraniach wypowiedzi uczniów i nauczycieli podczas lekcji, skupiając się przede wszystkim na tych metaforach werbalnych, które systematycznie strukturyzują proces nauczania (ang. *systematic metaphors*). Omawiana w niniejszym artykule metoda MIPVU przyjmuje inną perspektywę i skupia się na metaforze funkcjonującej na niższym poziomie dyskursu — przedmiotem analizy MIPVU nie są metafory organizujące dyskurs, lecz pojedyncze słowa. W takim rozumieniu MIPVU skupia się na metaforycznym użyciu pojedynczych jednostek leksykalnych, porównując tzw. *podstawowe* znaczenie słowa z jego rozumieniem w danym kontekście.

3. Od MIP do MIPVU

Aby przedstawić historię powstania MIPVU, należy nawiązać do jego pierwowzoru — metody MIP (pełna nazwa: *Metaphor Identification Procedure*). MIP powstało w od-

powiedzi na potrzebę wypracowania rzetelnej i powtarzalnej metody identyfikacji metafory, która pozwoliłaby porównać wyniki badań nad tym zjawiskiem w różnych typach tekstu. W procesie opracowywania MIP brali udział badacze z grupy Pragglejaz (2007), między innymi, Gerard Steen, Raymond Gibbs, Elena Semino, Lynne Cameron czy Zoltán Kövecses. Zaproponowana przez grupę Pragglejaz procedura składa się z następujących etapów:

1. Przeczytaj uważnie cały tekst i ustal, jakie jest jego ogólne znaczenie.
2. Wyznacz w tekście pojedyncze jednostki leksykalne.
3. (a) Dla każdej odrębnej jednostki leksykalnej ustal jej znaczenie kontekstowe, tj. czy dana jednostka w danym kontekście odnosi się do jakiegoś obiektu, relacji lub cechy. Weź pod uwagę wyrażenia występujące przed i po danej jednostce leksykalnej.
 - (b) Ustal, czy każda analizowana jednostka leksykalna ma współcześnie bardziej podstawowe znaczenie niż to, które przejawia się w badanym kontekście. Podstawowe znaczenie danej jednostki leksykalnej wykazuje zazwyczaj następujące cechy:
 - jest bardziej konkretne niż inne znaczenia, co oznacza, że to, do czego się odnosi, można zobaczyć, usłyszeć, poczuć, powąchać, spróbować lub łatwiej sobie wyobrazić;
 - jest powiązane z ruchem i reakcjami ciała;
 - jest bardziej precyzyjne;
 - jest etymologicznie starsze niż inne znaczenia tego słowa.
- Należy pamiętać, że znaczenie podstawowe danej jednostki leksykalnej nie jest konieczne tożsame z jej najczęściej używanym znaczeniem.
 - (c) Jeśli analizowana jednostka leksykalna ma współcześnie bardziej podstawowe znaczenie niż to, które przejawia się w analizowanym wycinku tekstu, zdecyduj, czy jej znaczenie kontekstowe jest różne od znaczenia podstawowego i czy znaczenie kontekstowe może być rozumiane poprzez odniesienia do znaczenia podstawowego.
4. Jeśli tak, oznacz daną jednostkę leksykalną jako wyrażenie metaforyczne.

(Pragglejaz Group 2007: 3)

Jak wskazują powyższe kroki procedury MIP, podstawowym celem metody była analiza wszystkich wyrazów pod kątem ich metaforyczności. Innymi słowy, w ramach MIP badacze nie szukają żadnych wzorców metaforycznych ustalonych *a priori* (tj. za pomocą metody nie szukają potwierdzenia w języku na działanie konkretnych metafor pojęciowych), lecz analizują dany tekst słowo po słowie. Metoda MIP została zastosowana w badaniach metafory w różnych gatunkach dyskursu pisanego i mówionego, między innymi w sesjach psychoterapeutycznych (Tay 2011) czy coachingowych (Juszczak, Kamasa 2016). Na podstawie obserwacji powstałych w procesie stosowania MIP do identyfikacji metafor w czterech różnych rodzajach dyskursu, tj. wykładów aka-

demickich, codziennej rozmowy, artykułów prasowych i fikcji literackiej, zrodziła się rozszerzona wersja metody, która przyjęła nazwę *Metaphor Identification Procedure Vrije Universiteit* (w skrócie MIPVU) od ośrodka akademickiego skupiającego jej twórców w tamtym czasie (Steen i in. 2010).

4. Etapy MIPVU

Podobnie jak MIP, MIPVU jest procedurą opartą na ręcznej, stopniowej analizie danych językowych. Procedura skupia się na identyfikacji wyrażen o metaforycznym potencjale lub, innymi słowy, wyrażen powiązanych z metaforą (ang. *metaphor-related words*), tj. wszystkich jednostek leksykalnych, które *mogą* być językową manifestacją metaforycznych odwzorowań pomiędzy różnymi domenami (ang. *linguistic manifestations of underlying cross-domain mappings*). Należy jednak zaznaczyć, że pojęciowy charakter wspomnianych odwzorowań pomiędzy różnymi domenami nie jest przedmiotem analizy MIPVU – metoda zajmuje się jedynie wyrażeniami metaforycznymi na poziomie użycia języka (Steen i in. 2010).

MIPVU, tak samo jak MIP, jest procedurą wieloetapową. Pięć kroków proponowanych przez twórców metody można przedstawić dzieląc je na trzy grupy operacji na danych: (a) segmentację tekstu na jednostki leksykalne, (b) wybór elementów o potencjale metaforycznym objętych dalszą analizą oraz (c) kategoryzację tych elementów. Etapy te zostaną kolejno omówione poniżej (zob. także Marhula, Rosiński 2014).

Warto wspomnieć, że MIPVU, w przeciwieństwie do MIP, nie nakazuje badaczowi zapoznania się z całością analizowanego tekstu w pierwszym kroku procedury. Pomimo to metoda kładzie wyraźny nacisk na pełną znajomość kontekstu, w którym pojawia się badany materiał, co w praktyce oznacza, że przed przejściem do pierwszych etapów procedury należy przeczytać cały tekst.

4.1. Segmentacja tekstu na jednostki leksykalne

W pierwszym kroku procedury autorzy MIPVU podkreślają, że każdy tekst należy analizować słowo po słowie:

1. Znajdź wyrażenia metaforyczne badając tekst słowo po słowie.

W oryginale: *Find metaphor-related words (MRWs) by examining the text on a word-by-word basis.* (Steen i in. 2010: 25)

Wszystkie teksty analizowane za pomocą MIPVU powinny być podzielone na poszczególne jednostki leksykalne zgodnie z zasadą, że każde słowo tworzy odrębną jednostkę leksykalną. W języku angielskim zasada ta obejmuje nawet zwroty idiomatyczne czy utarte kolokacje, co oznacza, iż są one dzielone na poszczególne jednostki składowe. Wyjątkiem od powyższej reguły są wyrażenia wielowyrzowe takie jak *and so on* i *and so forth* (pol. *i tak dalej*) czy czasowniki frazowe (ang. *phrasal verbs*; na przykład *break down*, pol. *zepsuć się*) — choć składają się z dwóch lub więcej słów, są trak-

towane jako pojedyncza jednostka leksykalna z uwagi na ich niekompozycyjne znaczenie.

4.2. Wyszczególnienie elementów objętych dalszą analizą

W drugim kroku procedura MIPVU skupia się na wyszczególnieniu jednostek leksykalnych o charakterze metaforycznym i oznaczeniu ich jako *wyrażenia powiązane z metaforą* (ang. *metaphor-related words*)¹.

2. Kiedy słowo jest użyte nie wprost i jego użycie może zostać wytłumaczone przez jakąkolwiek formę rzutowania (odwzorowania) jego podstawowego znaczenia, oznacz dane słowo jako wyrażenie metaforyczne.

When a word is used indirectly and that use may potentially be explained by some form of cross-domain mapping from a more basic meaning of that word, mark the word as metaphorically used (MRW). (Steen i in. 2010: 25)

Zgodnie z instrukcją wyrażenia metaforyczne są identyfikowane na podstawie semantycznej analizy, która bierze pod uwagę różne znaczenia danego wyrażenia: wyrażenie ma charakter metaforyczny, jeśli istnieje różnica pomiędzy jego znaczeniem w danym kontekście a jego znaczeniem podstawowym i dodatkowo znaczenie podstawowe rzutuje na znaczenie kontekstowe (więcej o wyznaczaniu znaczenia kontekstowego i podstawowego w sekcji 5.2). W procesie rozgraniczania i porównywania różnych znaczeń danego wyrażenia badacze posługują się słownikiem, tj. na podstawie definicji słownikowych podejmują określone decyzje badawcze. Autorzy MIPVU dla języka angielskiego używali głównie słownika „Macmillan English Dictionary for Advanced Learners” (Rundell 2002), uzasadniając swój wybór tym, że słownik ten jest oparty na korpusie i podaje przykłady użycia słów w kontekście zaczerpnięte z prawdziwych tekstów².

4.3. Kategoryzacja elementów o potencjale metaforycznym

Kolejne etapy procedury są poświęcone kategoryzacji różnych podtypów wyrażeń metaforycznych. Podczas gdy w punkcie drugim procedura skupia się na *wyrażeniach metaforycznych użytych nie wprost* (ang. *indirect metaphor*), w punkcie trzecim i czwartym poszerza swój zakres o *wyrażenia metaforyczne użyte wprost* (ang. *direct metaphor*) oraz o *metafory implicytnie* (ang. *implicit metaphor*; inne tłumaczenie tego terminu to *metafory domyślne* lub *ukryte*).

¹ W niniejszym artykule odnosimy się do takich wyrażeń używając terminu *wyrażenia metaforyczne*.

² Poza odniesieniami do słownika „Macmillan English Dictionary” autorzy metody korzystali też z innych słowników języka angielskiego, na przykład „Longman Dictionary of Contemporary English” czy „Oxford English Dictionary”. Co istotne, sporadycznie korzystali ze słownika etymologicznego, twierdząc, iż wcześniejsze (niewspółczesne) znaczenia słów wyszły z użycia i nie są ani dostępne, ani istotne dla użytkowników danego języka (Steen i in. 2010: 17).

3. Kiedy słowo jest użyte dosłownie i użycie to może zostać uzasadnione poprzez jakąś formę międzydomenowego rzutowania na bardziej podstawowe zjawisko lub pojęcie omawiane w tekście, oznacz takie słowo jako metaforę wprost.

When a word is used directly and its use may potentially be explained by some form of cross-domain mapping to a more basic referent or topic in the text, mark the word as direct metaphor (MRW, direct). (Steen i in. 2010: 26)

4. Kiedy słowo jest użyte w celu leksykalno-gramatycznej substytucji innych słów (na przykład zaimek trzecioosobowy) lub gdy użyta jest elipsa i słowa są pomijane w strukturze zdania (tak jak przy współrzednym łączeniu dłuższych fraz lub zdań) i gdy bezpośrednie lub pośrednie znaczenie jest przekazane za pomocą substytucji lub elipsy, które z kolei mogą być uzasadnione jakąś formą rzutowania metaforycznego z bardziej podstawowego znaczenia, odniesienia lub tematu, oznacz daną jednostkę leksykalną jako metaforę implicytną.

When words are used for the purpose of lexico-grammatical substitution, such as third person personal pronouns, or when ellipsis occurs where words may be seen as missing, as in some forms of coordination, and when a direct or indirect meaning is conveyed by those substitutions or ellipses that may potentially be explained by some form of cross-domain mapping from a more basic meaning, referent, or topic, insert a code for implicit metaphor (MRW, implicit). (Steen i in. 2010:26)

Wyrażenia metaforyczne użyte wprost oraz metafory implicytne nie wyczerpują katalogu kategorii wyszczególnionych w MIPVU: autorzy metody wyróżniają dodatkowo jeszcze jedną grupę, do której zaliczają wszystkie wyrażenia, wobec których badacze nie mogą osiągnąć konsensusu. Ta grupa została określona zwrotem *When In Doubt Leave It In* (w skrócie WIDLII), który oznacza, że wszystkie wątpliwe przypadki wyrażen metaforycznych nie powinny być pomijane w analizie. Ponadto w kroku piątym i szóstym procedury autorzy MIPVU poruszają kolejne dwa zagadnienia związane z użyciem metafory w dyskursie, a mianowicie kwestię użycia *wyrażeń sygnalizujących metaforę w dyskursie* (ang. *MFlags — metaphor flags*) oraz zalecany sposób analizy nowo utworzonych wyrazów (neologizmów słowotwórczych lub frazeologicznych)³.

5. Kiedy słowo lub wyrażenie sygnalizuje zastosowanie mechanizmu odwzorowania pomiędzy domenami, oznacz je jako wyrażenie sygnalizujące metaforę.

When a word functions as a signal that a cross-domain mapping may be at play, mark it as a metaphor flag (MFlag). (Steen i in. 2010: 26)

6. W przypadku neologizmów (wyrazów nowo utworzonych) przeanalizuj ich części składowe zgodnie z powyższymi krokami procedury.

When a word is a new-formation coined, examine the distinct words that are its independent parts according to steps 2 through 5. (Steen i in. 2010: 26)

4.4. Przykładowa analiza

Przyjrzymy się teraz powyżej opisanym typom metafor oraz procesowi ich identyfikacji na przykładzie zdania w języku polskim. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że ce-

³ Aby bliżej przyjrzeć się zjawisku występowania wyrażeń sygnalizujących w języku angielskim, zob. Goatly 1997, Cameron, Deignan 2003, a także Marhula 2015.

lem poniższej analizy nie jest szczegółowa wykładnia MIPVU dla języka polskiego, a jedynie zilustrowanie kategorii metafor wyróżnianych przez metodę oraz jej ogólnego zastosowania. Analiza skupia się przede wszystkim na szeregu decyzji podejmowanych przez badacza podczas wypełniania kroków 2.–4. procedury. Rezultat segmentacji tekstu na odrębne jednostki leksykalne (krok 1.) został przedstawiony poprzez sposób prezentacji przykładu (znak | oddziela wyszczególnione jednostki leksykalne). Podczas ustalania podstawowego znaczenia jednostek leksykalnych posłużyliśmy się internetową wersją „Słownika języka polskiego PWN”⁴. Cytowane definicje oznaczamy za pomocą liczby przypisanej im przez hasło słownikowe. Na przykład skrót SJP PWN 2 oznacza drugie znaczenie wyszczególnione pod danym hasłem.

Jej | choroba | **dobiegła** | końca. | *Była* | jak | mocny | **przeciwnik** | i | to | niestety | **on** | odniósł | **zwycięstwo**.

jej

ZNACZENIE PODSTAWOWE I KONTEKSTOWE: Znaczenie podstawowe jest tożsame z kontekstowym (zaimek dzierżawczy żeński).

CZY WYRAŻENIE ZOSTAŁO UŻYTE METAFORYCZNIE? Zaimek nie został użyty metaforycznie.

choroba

ZNACZENIE KONTEKSTOWE: Takie samo jak podstawowe.

ZNACZENIE PODSTAWOWE: «nieprawidłowe funkcjonowanie organizmu lub jego części» (SJP PWN 1).

PORÓWNANIE ZNACZENIA KONTEKSTOWEGO Z PODSTAWOWYM: Nie ma różnicy pomiędzy znaczeniem kontekstowym a podstawowym.

CZY WYRAŻENIE ZOSTAŁO UŻYTE METAFORYCZNIE? Nie.

dobiec

ZNACZENIE KONTEKSTOWE: «osiągnąć jakiś moment, kres w czasie» (SJP PWN 5).

ZNACZENIE PODSTAWOWE: «biegnąc, osiągnąć jakiś cel» (SJP PWN 1).

PORÓWNANIE: Znaczenie podstawowe dotyczy osiągnięcia celu poprzez bieg. Takie rozumienie kresu jest wykorzystane metaforycznie, by opisać koniec choroby.

CZY WYRAŻENIE ZOSTAŁO UŻYTE METAFORYCZNIE? Tak, wyrażenie metaforyczne użyte nie wprost.

koniec

ZNACZENIE KONTEKSTOWE: Takie samo jak podstawowe.

ZNACZENIE PODSTAWOWE: «moment, chwila, w której coś się kończy» (SJP PWN 2).

PORÓWNANIE: Nie ma różnicy pomiędzy znaczeniem kontekstowym a podstawowym.

CZY WYRAŻENIE ZOSTAŁO UŻYTE METAFORYCZNIE? Nie.

być

ZNACZENIE PODSTAWOWE I KONTEKSTOWE: Wyrażenie funkcjonuje jako łącznik orzeczenia złożonego i nie zostało użyte metaforycznie.

⁴ www.sjp.pwn.pl

jak

ZNACZENIE PODSTAWOWE I KONTEKSTOWE: Spójnik wprowadzający wyrażenie porównawcze.

mocny

ZNACZENIE KONTEKSTOWE: Takie samo jak podstawowe.

ZNACZENIE PODSTAWOWE: «odznaczający się dużą siłą, znamionujący taką siłę» (SJP PWN 1).

PORÓWNANIE: Nie ma różnicy pomiędzy znaczeniem kontekstowym a podstawowym.

CZY WYRAŻENIE ZOSTAŁO UŻYTE METAFORYCZNIE? Nie.

przeciwnik

ZNACZENIE KONTEKSTOWE: Choroba atakująca organizm.

ZNACZENIE PODSTAWOWE: «ten, kto bije się z kimś; też: państwo, armia itp. będące w stanie wojny z kimś» (SJP PWN 1).

PORÓWNANIE: Walka lub wojna ze znaczenia podstawowego została przeniesiona do domeny organizmu zgodnie z metaforą CHOROBA TO WOJNA.

CZY WYRAŻENIE ZOSTAŁO UŻYTE METAFORYCZNIE? Tak, jest to metafora użyta wprost za pomocą porównania.

i

ZNACZENIE PODSTAWOWE I KONTEKSTOWE: Spójnik bez potencjału metaforycznego.

to

ZNACZENIE PODSTAWOWE I KONTEKSTOWE: Partykuła bez potencjału metaforycznego.

niestety

ZNACZENIE KONTEKSTOWE: Takie samo jak podstawowe.

ZNACZENIE PODSTAWOWE: «partykuła, za pomocą której mówiący wyraża żal, iż dana sytuacja ma miejsce, i zarazem pragnienie, żeby było inaczej» (SJP PWN 1).

PORÓWNANIE: Nie ma różnicy pomiędzy znaczeniem kontekstowym a podstawowym.

CZY WYRAŻENIE ZOSTAŁO UŻYTE METAFORYCZNIE? Nie.

on

ZNACZENIE KONTEKSTOWE: Zaimek odnoszący się do metaforycznego przeciwnika, tj. choroby.

CZY WYRAŻENIE ZOSTAŁO UŻYTE METAFORYCZNIE? Tak, jest to metafora implicytna.

odnieść

ZNACZENIE KONTEKSTOWE: «uzyskać coś w rezultacie własnych działań» (SJP PWN 3).

ZNACZENIE PODSTAWOWE: «dostarczyć coś w celu oddania lub dostarczyć coś na miejsce, z którego się zabrało» (SJP PWN 1).

PORÓWNANIE: Znaczenie podstawowe dotyczy przenoszenia przedmiotów, zaś kontekstowe dotyczy zdobycia zwycięstwa. Nie zachodzi tu jednak rzutowanie metaforyczne.

CZY WYRAŻENIE ZOSTAŁO UŻYTE METAFORYCZNIE? Nie.

zwycięstwo

ZNACZENIE KONTEKSTOWE: Śmierć osoby chorej.

ZNACZENIE PODSTAWOWE: «decydujący sukces w walce lub rywalizacji» (SJP PWN 1).

PORÓWNANIE: Znaczenie podstawowe słowa dotyczy walki lub rywalizacji, zaś znaczenie kontekstowe odnosi się do choroby i zgodnie z metaforą CHOROBA TO WOJNA można rozumieć zwycięstwo choroby jako śmierć osoby chorej.

CZY WYRAŻENIE ZOSTAŁO UŻYTE METAFORYCZNIE? Tak, wyrażenie metaforyczne użyte nie wprost.

5. MIPVU w praktyce

Pomimo wieloetapowej i szczegółowej analizy ujętej w procedurze MIPVU nie zawsze rozstrzyga o metaforycznym potencjale każdej jednostki leksykalnej. Dane językowe zaczerpnięte z faktycznego użycia dostarczają takich przykładów, które trudno jest jednoznacznie zaklasyfikować. W praktycznej analizie różnych typów tekstu powstaje problem rozbieżności w podejmowaniu decyzji identyfikacyjnych pomiędzy badaczami, który z kolei rodzi potrzebę zbadania powtarzalności i rzetelności metody. Użyteczność MIPVU jest zależna od tego, czy badacze stosujący tę metodę docierają do zbliżonych rezultatów na różnych etapach procedury.

5.1. Rzetelność i powtarzalność metody

Podstawowym warunkiem rzetelności procedury identyfikacji metafory jest powtarzalność wyników anotacji uzyskiwanych przez niezależnych badaczy. Aby pokazać, że wyniki uzyskiwane przez różnych badaczy stosujących MIPVU są porównywalne, Steen i in. (2010) przeprowadzają testy zgodności za pomocą współczynnika Kappa. Kappę Cohena dla dwojga badaczy i Kappę Fleissa dla ich większej liczby dokładniej opisują Fleiss i in. (2003: 599–617). Współczynnik Kappa przyjmuje wartości z przedziału $[-1; 1]$, gdzie 1 oznacza pełną zgodność, 0 — zgodność jedynie przypadkową, a wartości mniejsze niż 0 wskazują na brak zgodności lub negatywną korelację. Punkt odcięcia zgodności akceptowalnej zależy od rodzaju badania, dlatego, jak zauważa Krippendorff (2004: 242), nie jest możliwe przyjęcie jednego standardu dla wszystkich metod anotacji. Zdaniem Steena (2007: 125), brak tradycji mierzenia Kappy do oceny zgodności anotacji lingwistycznych utrudnia interpretację wartości współczynnika. Obecnie punktem odniesienia mogą być wyniki grupy Pragglejaz (2007: 21), gdzie zgodność mieściła się w zakresie 0,6–0,8 oraz Steena i in. (2010) uzyskujących wyniki około 0,8.

W naszym badaniu dla języka angielskiego (Marhula, Rosiński 2014) zauważyliśmy, że konsekwencją podziału operacji na danych na segmentację, wyszczególnianie i kategoryzację jest możliwość badania rzetelności MIPVU na wszystkich trzech etapach (na każdym z nich podejmowane są odrębne decyzje anotacyjne)⁵. Jest to szczególnie istotne w sytuacji, gdy wyniki zgodności mają wskazać badaczom obszary konfliktowe w danych. O ile pominięcie pomiaru rzetelności na etapie segmentacji jest zrozumiałe, gdyż ma ona być wspólna dla całej grupy badaczy, to jednak wskazane jest oddzielne zmierzenie zgodności anotacji przy wyszczególnianiu jednostek metaforycznych i ich kategoryzacji. Nasze pomiary w tym względzie są mierzone inaczej niż u Steena i in. (2010), gdzie badacze połączyli pomiar współczynnika Kappa dla tych dwóch końcowych etapów anotacji. Odnotować należy, że w pewnym stopniu zgodność anotacji jest również zależna od doświadczenia badaczy. Stosując MIPVU do da-

⁵ Zgodnie z proponowanym podziałem zostały nazwane sekcje 4.1–4.3 niniejszego artykułu.

nych z języka angielskiego zauważyliśmy, że korzystanie z tej metody anotacji wzmacnia wrażliwość badacza na metafory różnych typów. Poszerzając swoje doświadczenie, badacze są w stanie ograniczyć liczbę błędów do minimum, tym samym zwiększając współczynnik zgodności anotacji.

5.2. Identyfikacja podstawowego i kontekstowego znaczenia

Jak wspomniano w sekcji 4.2, kluczowym etapem dla identyfikacji wyrażen metaforycznych jest wyznaczenie *kontekstowego* i *podstawowego* znaczenia jednostki leksykalnej. Podstawowe znaczenie określane jest w oparciu o definicje słownikowe danego słowa lub frazy. W większości wypadków słownik oferuje więcej niż jedną definicję leksemu i do badaczki należy wybór tej definicji, która odnosi się do podstawowego znaczenia. W zgodzie z paradygmatem językoznawstwa kognitywnego Steen i in. (2010) wskazują, że podstawowe znaczenie jednostki leksykalnej powinno odnosić się do świata materialnego lub cielesnego doświadczenia człowieka. Wybór definicji słownikowej jednak nie zawsze jest jednoznaczny. Wytyczne przedstawione przez Steena i in. są na tyle ogólne, że wskazują czasem na kilka definicji słownikowych danego leksemu. Przykładem obrazującym ten problem w języku angielskim może być termin *shock*, który w słowniku „Macmillan Dictionary of English” definiowany jest m.in. jako:

- (1) *the feeling of being very surprised by something bad that happens unexpectedly*
[uczucie wielkiego zaskoczenia przez nagłe niepomyślne wydarzenie]
- (2) *a sudden flow of electricity that goes through your body that sometimes happens when you touch certain objects*
[nagły przepływ prądu przez ciało, czasem odczuwany przy dotknięciu pewnych przedmiotów]

Pierwsza z tych definicji odnosi się bezpośrednio do ludzkiego doświadczenia szoku i zaskoczenia, przy czym druga opiera się na cielesnym doznaniu elektrycznego wstrząsu. Wytyczne MIPVU nie pozwalają stwierdzić, które z tych doświadczeń ma być rozumiane jako podstawowe, a co za tym idzie, nie wskazują, które z tych znaczeń powinno być porównywane ze znaczeniem kontekstowym tego terminu.

Głównym celem identyfikacji podstawowego znaczenia w oparciu o wybrany słownik jest znalezienie wspólnego punktu odniesienia dla badaczy. W zamierzeniu autorów metody taki wspólny punkt odniesienia przekłada się na wzrost rzetelności i powtarzalności metody. Jednakże może on okazać się jednocześnie słabą stroną procedury: zdarza się, że (a) słownik podaje bardzo ogólne lub abstrakcyjne znaczenie danego leksemu lub (b) w jednej definicji uwzględnia materialne i abstrakcyjne interpretacje danego terminu, co utrudnia identyfikację jego metaforycznego potencjału. Przykładem ilustrującym pierwszy problem może być definicja angielskiego słowa *resistant* („Macmillan Dictionary of English”):

(3) *not harmed or affected by something*
[niepodlegający wpływowi czegoś]

Drugi problem obrazuje z kolei hasło słownikowe dla polskiego terminu *odporny* (SJP PWN), gdzie pierwsze znaczenie łączy fizyczne i abstrakcyjne rozumienie tego pojęcia:

(4) *niewrażliwy na wpływy fizyczne lub moralne* (SJP PWN 1)

Polegając na tak zakreślonej definicji słownikowej, trudno byłoby odróżnić za pomocą metody MIPVU metaforyczne wyrażenie *odporny na miłość* od bez wątpienia niemetaforycznego *odporny na ogień*.

Pomimo tych niejasności warto zauważyć, że odniesienie do definicji słownikowej wzmacnia wrażliwość badaczki na semantyczne zawilości języka i kieruje go w stronę bardziej przemyślanych i przejrzystych decyzji. Skierowanie uwagi na słownikowe definicje poszczególnych jednostek leksykalnych pozwala wręcz na znalezienie ciekawych przykładów do studiów przypadku. Co więcej, jak wskazują dotychczasowe prace wykorzystujące MIPVU w różnych językach (zob. prace cytowane w sekcji 6. niniejszego artykułu), pojedyncze problemy na poziomie definicji słownikowej nie mają znaczącego wpływu na ogólne wyniki rzetelności anotacji.

W przypadku określenia znaczenia kontekstowego danego wyrażenia jego definicja słownikowa nie odgrywa tak dużej roli. O wiele bardziej istotne jest pełne rozumienie tekstu i tego, co opisuje. Rolę kontekstu zilustrować może przykład z języka polskiego pochodzący z artykułu prasowego dotyczącego rozgrywek siatkarskich⁶. W tekście relacjonującym mecz przegrany przez polską drużynę dziennikarz zaznacza, że polscy siatkarze *nie ukrywali łez*. By stwierdzić, czy te słowa mają potencjał metaforyczny, należałoby wiedzieć, czy polscy siatkarze rzeczywiście płakali po przegranej czy jedynie z żalem komentowali swój występ⁷.

6. MIPVU dla języka polskiego

Dotychczas próby aplikowania metody MIPVU do identyfikacji wyrażen metaforycznych podjęto m.in. we francuskim (Reijnierse 2010), niderlandzkim (Pasma 2012), rosyjskim (Badryzlova i in. 2013) oraz litewskim (Urbonaitė 2015). W przypadku wszystkich prób zastosowania MIPVU do języków innych niż język angielski badacze stawali przed koniecznością zmodyfikowania metody, uwzględniając specyfikę danego języka. Na przykład w litewskim pojawiła się kwestia klasyfikacji metafor powstałych w wyniku deklinacji rzeczowników. W rosyjskim konieczne okazało się utworzenie listy przyimków wraz z ich podstawowymi znaczeniami, a w niderlandzkim trudnością

⁶ Cytowany tekst pt. „Koniec snu o potędze” pochodzi z internetowej wersji czasopisma „Rzeczpospolita” (<http://www.rp.pl/artukul/923158-Koniec-snu-o-potedze.html>; dostęp: 24.01.2016).

⁷ Kwestia ta jest wyjaśniona dalej w tekście: *...niektórzy założyli na głowę koszulki, żeby nikt później nie wypominał im chwili słabości.*

było odpowiednie dobranie słownika do ustalenia znaczenia podstawowego jednostek leksykalnych.

MIPVU nie było dotychczas systematycznie stosowane w języku polskim na większą skalę. Aby taka procedura była możliwa, należy uwzględnić specyfikę języka polskiego i dostosować do niej wybrane elementy MIPVU. Po pierwsze, by móc przeprowadzić segmentację tekstu na jednostki leksykalne, konieczne jest stworzenie m.in. listy wyrażzeń nie podlegających segmentacji. Taka lista, podobnie jak w przypadku języka angielskiego, mogłaby zawierać zapożyczone zwroty obcojęzyczne (*à rebours*, *ad infinitum*), połączenia przymków z przysłówkami, zaimkami, liczebnikami (*na opak*, *przeze mnie*, *przy czym*, *o ile*, *po pierwsze*). Podobnie czasowniki zwrotne nie powinny podlegać rozdziałowi ze względu na różnicę w znaczeniu powstałą w wyniku dołączenia zaimka *się* (*bić*, *bić się*). Należy również zdecydować, czy wielocłonowe nazwy geograficzne i nazwy własne powinny być dzielone na poszczególne jednostki leksykalne w pierwszym etapie procedury czy raczej traktowane jako całość.

Do celów wyznaczania podstawowego znaczenia jednostek leksykalnych należy także wybrać słownik języka polskiego, z którego będą korzystać badacze. Taki słownik powinien odzwierciedlać współczesne użycie języka polskiego, najlepiej w oparciu o dane korpusowe. Pomocna będzie również łatwa dostępność słownika w formie elektronicznej. Pod tym względem warto zwrócić uwagę na internetowy „Słownik języka polskiego PWN” (Bralczyk i in. 2005). Ponadto w języku polskim — podobnie jak w rosyjskim — metaforyczne użycie przymków, na przykład w wyrażeniach takich jak *poza umysłem*, *w czasie*, *do serca*, mogą okazać się problematyczne i wymagać szerszej analizy. Jest to obszar, w którym wyżej wspomniany „Słownik języka polskiego PWN” zawodzi, gdyż spośród trzech wymienionych przykładów jedynie *poza* zdefiniowane jest w słowniku jako przymek. W tej sytuacji pomocne może okazać się stworzenie na potrzeby MIPVU listy podstawowych znaczeń polskich przymków w oparciu o semantykę kognitywną wyczuloną na doświadczenie cielesne i relacje przestrzenne (zob. Przybylska 2002). Poza tym w obszarze identyfikacji podstawowego znaczenia konieczne są szczegółowe badania, które wskażą na inne zagadnienia wymagające uwagi językoznawców. Pierwsze próby aplikacji MIPVU do języka polskiego powinny również uwzględnić statystyczne badanie rzetelności i powtarzalności metody.

7. Podsumowanie

W niniejszym artykule staraliśmy się pokazać, że MIPVU jako metoda identyfikacji metafory jest systematycznym podejściem do tego zjawiska i zmierza w stronę rzetelności i powtarzalności badań w tym obszarze. Jednym z głównych celów MIPVU jest dostarczenie badaczom danych liczbowych określających ilość i częstotliwość występowania wyrażzeń metaforycznych w różnych typach tekstów. Takie informacje pozwalają na porównania nie tylko różnych rodzajów dyskursu, lecz również wyników badań prowadzonych przez odrębne zespoły badawcze.

Należy jednak pamiętać, że MIPVU jako metoda ilościowej analizy metafory dokonuje uproszczeń, które są niezbędne ze względu na złożoność badanego zjawiska: MIPVU skupia się na metaforach na poziomie słów jako jednostek leksykalnych, co uniemożliwia identyfikację metafor działających na poziomie dyskursu, na przykład metafor strukturyzujących dyskurs. Z drugiej jednak strony MIPVU sytuuje badane jednostki leksykalne w rozległym kontekście i w procesie analizy znaczenia bierze pod uwagę szersze tło niż tylko bezpośrednie sąsiedztwo wyrazów. Dlatego też, choć MIPVU nie pozwala na żadną przejrzystą klasyfikację metafor strukturyzujących dyskurs, to ułatwia bardziej szczegółowe obserwacje niż metody identyfikacji, które ograniczają kontekst do wyszukiwań korpusowych i analiz konkordancji.

Badacze decydujący się na użycie MIPVU powinni być świadomi korzyści płynących z zastosowania metody, jak również ograniczeń, które stawia. Kluczowym pytaniem, jakie powinni sobie zadać, jest to, czy metoda MIPVU pozwala wyszczególnić te aspekty metafory, które są przedmiotem ich analizy i czy sposób w jaki MIPVU definiuje metaforę, jest spójny z ogólną metodologią podjętej pracy badawczej.

Bibliografia

- Badryzlova J. i in., 2013, Annotating a Russian corpus of conceptual metaphor: a bottom-up approach, [w:] *Proceedings of the First Workshop on Metaphor in NLP*, Atlanta: Association for Computational Linguistics, s. 77–86, por. <http://www.aclweb.org/anthology/W13-0910> (dostęp: 24.01.2017).
- Bralczyk J. i in., 2005, *Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl>.
- Cameron L., 2003, *Metaphor in Educational Discourse*, London.
- Cameron L., Deignan A., 2003, Combining large and small corpora to investigate tuning devices around metaphor in spoken discourse, *Metaphor and Symbol* 18/3, s. 149–160.
- Dobrzyńska T., 1994, *Mówiąc przenośnie...: studia o metaforze*, Warszawa.
- Fleiss J. i in., 2003, *Statistical Methods for Rates and Proportions*, Hoboken, N.J.
- Forceville Ch., 1996, *Pictorial Metaphor in Advertising*, London–New York.
- Goatly A., 1997, *The Language of Metaphors*, London–New York.
- Górska E., 2010, LIFE IS MUSIC: A case study of a novel metaphor and its use in discourse, [w:] *Textual Choices in Discourse: A view from Cognitive Linguistics*, red. B. Dancygier, J. Sanders, L. Vandellotte, Amsterdam, s. 137–155.
- Juszczyk K., Kamasz V., 2016, Ku metodzie identyfikacji wyrażen metaforycznych dla polszczyzny na przykładzie rozmów o karierze zawodowej, *Język a Komunikacja* 37, s. 177–186.
- Krippendorff K., 2004, *Content analysis: an introduction to its methodology*, New York.
- Lakoff G., Johnson M., 1980, *Metaphors We Live By*, Chicago.
- Marhula J., 2015, *Metaphor in Spoken Discourse. Towards Characterization of Tuning Devices in Radio Talk. A Case Study of BBC Radio 4 Woman's Hour*, Rozprawa doktorska, Uniwersytet Warszawski.
- Marhula J., Rosiński M., 2014, Identifying metaphor in spoken discourse: insights from applying MIPVU to radio talk data, *Studia Anglica Resoviensia* 11, s. 32–43.
- Müller C., 2008, *Metaphors Dead and Alive, Sleeping and Waking*, Chicago.
- Pasma T., 2012, Metaphor identification in Dutch discourse, [w:] *Metaphor in use*, red. F. MacArthur, J. Oncins-Martínez, M. Sánchez-García, A. Piquer-Piriz, Amsterdam–Philadelphia, s. 69–83.
- Pragglejaz Group, 2007, MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse, *Metaphor and Symbol* 22/1, s. 1–39.

- Przybylska R., 2002, Polisemia przymków polskich w świetle semantyki kognitywnej, Kraków.
- Reijnierse G., 2010, Making MIP operational for French. Practical and theoretical issues concerning the choice of a dictionary, RaAM 10 Conference, Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Rundell M. (red.), 2002, Macmillan English Dictionary for Advanced Learners, Oxford.
- Steen G., 2007, Finding Metaphor in Grammar and Usage, Amsterdam–Philadelphia.
- Steen G. i in., 2010, A Method for Linguistic Metaphor Identification, Amsterdam–Philadelphia.
- Tay D., 2011, Discourse markers as metaphor signalling devices in psychotherapeutic talk, *Language & Communication* 31, s. 310–317.
- Urbanaitė J., 2015, Metaphor identification procedure MIPVU: an attempt to apply it to Lithuanian, *Taikomoji kalbotyra* 7, s. 1–26.
- Zawisławska M., 2004, *Metafora w języku nauki: na przykładzie nauk przyrodniczych*, Warszawa.

SUMMARY

What does MIPVU offer as a method for metaphor identification?

Keywords: metaphor identification, basic and contextual meaning, reliability, replicability.

Słowa kluczowe: identyfikacja metafory, znaczenie podstawowe i kontekstowe, rzetelność, powtarzalność.

The article discusses *Metaphor Identification Procedure Vrije Universiteit* (known as MIPVU, Steen et al. 2010) as a method that can be systematically applied to localize metaphorical expressions in discourse. Apart from outlining the steps of the procedure, we focus on the theoretical assumptions underlying its origin as well as point at some benefits and difficulties arising during its application to English and Polish data. The primary aim of the article is to present MIPVU as an attempt at creating a reliable and replicable metaphor identification method that can be used in different text types and different languages.